

Zofia ABRAMOWICZ

ANTROPONIMIA ŻYDÓW BIAŁOSTOCKICH JAKO ZWIERCIADŁO KONTAKTÓW JĘZYKOWYCH I KULTUROWYCH

Imiona i nazwiska zawarte w księgach metrykalnych¹ Żydów białostockich dobitnie świadczą o ich ścisłym związku z kulturą i historią narodu, jednocześnie odzwierciedlają wpływy obcych języków i kultur.

Aby zrozumieć mechanizm kształtowania się systemu imienniczego Żydów zamieszkałych do II wojny światowej w Białymstoku, należy sięgnąć do źródeł rozwoju ich kultury i historii, prześledzić życie tego narodu w diasporze w różnych krajach Europy i świata. W tragicznych momentach historii żydowskiej imiona biblijne starohebrajskiego pochodzenia stawały się ostoją narodu, były nieodzowne do zachowania odrębności narodowej. Mimo to żywy język zawsze zwyciężał. Dlatego do systemu imienniczego Żydów przenikały imiona o różnej etymologii.

Własne imiona Żydzi zniekształcali pod wpływem języków i gwar sąsiednich narodów. Wędrując z miejsca na miejsce, przynosili te zniekształcone formy imion na inne tereny, do innych środowisk, różniących się od poprzednich kulturowo i językowo. Na te już wcześniej przekształcone formy imion nakładały się nowe elementy, zachodziły w nich zmiany językowe.

Zanim Żydzi osiedlili się w Białymstoku, przebyli długą drogę poprzez kraje Europy Zachodniej. W tym mieście, podobnie jak Niemcy, byli imigrantami. W Białymstoku znaleźli się w otoczeniu Niemców i Słowian, w przeważającej większości Polaków i Białorusinów. Jeśli nawet posługiwali się własnym systemem nazewniczym, to mimo wszystko przekształcali go pod wpływem języków otaczającej ludności. W jakim stopniu w nazewnictwie Żydów białostockich znalazły odbicie kontakty językowe i kulturowe z wieloma narodami europejskimi? Za podstawę do analizy zjawiska interferencji

---

¹ Materiał antroponimiczny został wyekscerpowany z ksiąg metrykalnych archiwum USC w Białymstoku z lat 1885 - 1939 (imiona) oraz skorowidzu ślubów zawartych w latach 1919 - 1935; skorowidz urodzonych w roku 1941 (nazwiska).

językowej posłużyć mogą zarówno wybrane imiona biblijne (w języku jidysz), jak i nazwiska.

IMIONA

Korzystając z zasobu imienniczego Biblii, Żydzi mieli możliwość zachowania ich tradycyjnej wymowy i pisowni. Wraz z przyjęciem chrześcijaństwa i tłumaczeniem Biblii na różne języki imiona biblijne stały się znane innym narodom, a niektóre z nich weszły do zasobu imion chrześcijan, tworząc podstawę ich nowych systemów imiennicznych (*Jan, Józef, Anna, Maria*). Docierając do narodów europejskich poprzez grekę (Septuaginta) i łacinę (Wulgata), już niosły na sobie piętno tych języków. Na przykład do języka rosyjskiego terminologia chrześcijańska, a wraz z nią i imiennictwo biblijne, przenika z bizantyjskiej greczyzny. Niektóre właściwości systemu fonologicznego języka greckiego w stosunku do hebrajszczyzny biblijnej zadecydowały o ukształtowaniu się w języku rosyjskim określonej postaci fonetycznej imion biblijnych. Imiona greckie i biblijne zostały przejęte przez język rosyjski z greczyzny poprzez język staro-cerkiewno-słowiański, do którego zostały przeniesione drogą prostej transkrypcji. W związku z tym te same imiona biblijne w języku rosyjskim i hebrajskim będą miały różną postać fonetyczną. Ponadto, już sam zapis imion żydowskich w alfabecie rosyjskim motywował niejako zmiany w brzmieniu imion.

W okresie międzywojennym językiem urzędowym w Białymstoku staje się język polski, który terminologię chrześcijańską, a więc i nazewnictwo osobowe przejmując z języka łacińskiego. Polska postać imienia biblijnego będzie różniła się nie tylko od jego hebrajskiego pierwowzoru, lecz i od formy rosyjskiej. A zatem, to samo imię biblijne o etymologii hebrajskiej może wystąpić w co najmniej trzech wariantach:

1. hebrajskim, czy ściślej, odzwierciedlającym wymowę i pisownię języka hebrajskiego;
2. rosyjskim, czyli odzwierciedlającym procesy adaptacyjne w języku rosyjskim;
3. polskim, odzwierciedlającym procesy adaptacyjne imienia w języku polskim.

Jeśli uwzględnić jeszcze wpływ innych języków europejskich oraz możliwości derywacyjne języka hebrajskiego, jidysz oraz języków słowiańskich i innych europejskich, jawi się przed nami niezwykle bogaty i różnorodny obraz funkcjonowania antroponimii żydowskiej na tym terenie. Przytoczmy przykłady wybranych imion:

IZAAK, hebr. *jishāq*, forma rosyjska *Исаак* w materiale białostockim występuje w okresie rosyjskim (do 1919 r.) w następujących wariantach: *Исаак, Ицхак, Ицхок, Айзык, Ицек, Ицко, Ицка, Ицель*. W okresie międzywojennym wystąpiły warianty: *Izaak, Icchok* (vel *Izaak*), *Isaak, Isak, Izak, Icko, Ajzyk*. To bogactwo wariantów powstało w wyniku interferencji językowej na różnych płaszczyznach. Imię *Isaak* w takiej postaci zostało zaadaptowane w języku cerkiewnosłowiańskim (poprzez grekę) i następnie weszło do zasobu imiennictwa rosyjskiego. *Icchak* i *Icchok* – to warianty najbardziej zbliżone do hebrajskiej formy *Jishāq*, przy czym [h] zarówno w języku polskim, jak i rosyjskim przetransponowane jest przez [x/ch] nie zaś [g]; imię *Ajzyk* powstało pod wpływem wymowy angielskiej (*Jishāq* > *Ajzak, Ajzek, Ajzyk*), natomiast język niemiecki motywował powstanie wariantu *Icek* (*Isak* > *Izak, Icak, Icek*); imiona *Icka, Icko* niewątpliwie powstały pod wpływem języka potocznego białostoczan na wzór słowiańskich zdrobnień i spieszceń typu *Janko, Wańka* z formy *Icek*, która na tym terenie z pewnością kojarzyła się z typowo polskimi zdrobnięciami typu *Janek, Broniek, Tomek*; wariant *Icel* odzwierciedla wpływ niemieckiego systemu derywacyjnego: forma ta została utworzona za pomocą niemieckiego sufiksu zdrabniającego *-el* od skróconego tematu *Ic-el*.

MARIA, hebr. *Miriam* lub *Mariam*, w metrykach Żydów białostockich występuje w formach: *Maria, Mariam, Meriam, Mirjam, Miriam, Mania, Mariasza, Marjasza, Masza, Maja, Mera, Merka, Mirel, Mirka, Mirsa, Mircza, Mircze, Muszka* i in. W środowisku Żydów białostockich używano tego imienia przede wszystkim w starohebrajskim lub zbliżonym do niego kształcie fonetycznym, bowiem najczęściej spotykanymi formami w metrykach są: *Mariam, Meriam* i *Miriam*. Zwraca uwagę wyjątkowo duża liczba form pochodnych od tego imienia. Niewątpliwie część z nich powstała pod wpływem słowiańskim. Do takich można zaliczyć formy *Mania* i *Masza*, tworzone są bowiem od imienia *Maria* również przez Polaków (*Mania*), Białorusinów i

Rosjan (*Masza*). Również na wzór słowiański powstały formy *Mer-a* i *Mer-ka* (< *Meriam*), *Mir-a*, *Mir-ka* (< *Miriam*), *Maria-sza* (< *Maria*, *Mariam*). W imieniu *Mirel* można doszukać się niemieckiego sufiksu *-el* (< *Miriam*), natomiast *Mircza*, *Mircze* oraz *Mirsa* być może odzwierciedlają wpływy rumuńskie (*Mircea*), chociaż formy te mogły powstać również na gruncie słowiańskim: *Miriam* > *Mir-cia* > *Mircza*, *Mircze*, gdzie *-cza*, *-cze* oddają wymowę miękkich spółgłosek słowiańskich w jidysz².

Powyższe przykłady imion świadczą o tym, że nawet ta ważna warstwa imiennictwa żydowskiego mająca swe źródło w Biblii, a więc posiadająca wzorce tradycyjnej ortografii i fonetyki hebrajskiej, nie ustrzegła się interferencji językowej. Imiona Żydów białostockich zawarte w księgach metrykalnych końca XIX i początku XX w. poświadczają wpływ wielu języków, przy czym najwięcej zmian w nazewnictwie żydowskim zachodziło w wyniku oddziaływania języka niemieckiego (jidysz), rosyjskiego i polskiego. Interferencja językowa w wielu wypadkach zależała od pisemnej lub ustnej drogi przejmowania obcych cech językowych.

NAZWISKA

Jeśli chodzi o drugi człon zestawienia antroponimicznego – nazwisko we współczesnym rozumieniu, to pojawiło się ono w kulturze narodu żydowskiego bardzo późno, bo w XIX w. i było narzucone przez władze krajów, których obywatelami byli Żydzi. Nie znaczy to, że wcześniej do identyfikacji wystarczyło Żydom samo imię. Radzili sobie w podobny sposób jak inne narody: obok imienia używali nazwy miejsca pracy, urodzenia, pochodzenia, wykonywanego zawodu itp., dodawali do tego imię ojca lub matki w połączeniu z wyrazem *ben* lub *bar* ‘syn’ (zwłaszcza w oficjalnych dokumentach). W mowie potocznej tworzono formy patronimiczne, dodając do imienia ojca końcówkę dopełniacza w jidysz *-s*, która mogła być dodana także do imienia matki i żony³. W zaborze rosyjskim od 1845 r. Żydzi, podobnie jak inni obywatele, musieli przybrać nazwiska dziedziczne. Nie zawsze mogli sami decydować o jego

² Podobne zjawisko odnotowuje M.Karpluk, *Imiona i nazwiska Żydów polskich przykładem językowej interferencji (na podstawie księżek J.B.Singera)*, „Onomastica” XXIX 1984, s. 201.

³ Б.О.Унбегаун, *Русские фамилии*, Москва 1989, с. 225.

wyborze. Często zależało to od urzędnika, który mógł narzucić swoją wolę i często tak robił⁴.

Nazwiska Żydów białostockich zawierają różne elementy językowe: hebrajskie, niemieckie (jidysz), słowiańskie i in. Cechą charakterystyczną nazewnictwa żydowskiego jest hybrydalność nazwisk: do hebrajskiego lub słowiańskiego tematu dodawano końcówkę lub sufiks innego języka. Dużą grupę nazwisk tworzą antroponimy pochodne od imion. Mogą one być równe imieniu: *Lewi, Markus, Chackiel, Salmon, Mejłach* i in. lub utworzone na bazie imienia za pomocą różnego rodzaju środków derywacyjnych (sufiksów, fleksji i in.). Najliczniej reprezentowane są nazwiska patronimiczne, które Żydzi białostoccy tworzyli od własnych imion o różnej etymologii za pomocą słowiańskich, hebrajskich lub niemieckich (jidysz) formantów, np. *Jankiel-owicz; Chaim-owski; Szalm-uk* (< *Salomon*); *Wigdor-czyk; Jel-in; Josel-ew; Boruszcz-ak; Judkie-s, Szmerkie-s; Itzhak-i, Gerszun-y* itd. Odrębny typ nazwisk patronimicznych tworzą formacje z *-son* 'syn', np. *Abram-son, Aron-son, Dawid-son, Mendel-son, Awja-son* (< *Aba*) i in.

Charakterystyczną cechą nazewnictwa Żydów białostockich są nazwiska tworzone od imienia matki, co niewątpliwie jest związane z szacunkiem dla kobiety-matki i rolą, jaką pełni kobieta w rodzinie żydowskiej. Także prawodawstwo żydowskie traktuje kobietę w wyjątkowy sposób⁵. Nazwiska tworzone od imion żeńskich hebrajskich i powstałych w jidysz,⁶ por.: *Rywk-in, Ryw-ski* (*Rywka*), *Chaw-in, Chaw-es* (*Chawa*), *Chan-in* (*Chana*), *Chajk-in* (*Chaja*); *Margoli-s* (*Margalit*), *Minke-s* (*Mina*), *Sulk-es* (*Sulamit*); *Maryń-ski, Mariań-ski* (*Maria*); *Dwork-owicz* (*Dwora*), *Dyn-owicz* (*Dina*), *Sur-owicz, Sur-ek* (*Sara*). W nazwiskach metronimicznych zwracają uwagę nazwy osobowe z formantem *-son* 'syn', *-kind* 'dziecko', *-man* 'mąż': *Dinen-son* (*Dina*), *Perel-son* (*Perel*), *Ryw-kind* (*Rywka*), *Rejz-kind* (*Rejza*), *Edel-man* (*Edel = Adela*), *Rozen-man* (*Roza*), *Taub-man* (*Taube*).

W pozostałych nazwiskach Żydów białostockich można wyodrębnić nazwy osobowe równe: etnonimom (*Mazur, Polak, Hollander, Szwed, Rosjan*

⁴ Tamże, s. 265.

⁵ M. Altbauer, *Od typu metronimicznego do 'pajdonimicznego'*, „Onomastica” IV, 1958, s. 355-364; także Унбергаун, op. cit., s. 258.

⁶ Tu należy podkreślić, że imiona w jidysz są najczęściej kalkami imion hebrajskich, por. Z. Abramowicz, *Imiona chrzestne białostoczan w aspekcie socjolingwistycznym (lata 1885-1985)*, Białystok 1993, s. 80-116, 209-263.

itp.) lub rzeczownikom pospolitym oznaczającym nazwy zawodów (*Kagan, Magid, Krawiec, Sapoźnik, Szuster* itp.), przedmioty użytku codziennego (*Świecznik, Żelazko, Papier, Kirpicz* i in.), świat roślinny (*Topol, Olcha, Bez, Pokrzywa* itp.) i zwierzęcy (*Okoń, Bocian, Wilk, Baran* i in.), cechy psychiczne i fizyczne człowieka (*Blindes, Gorbaty, Wariat, Fiks, Ryzykor, Kiwajko* itp.), mamy też nazwiska pochodne od nazw osobowych pierwszego typu oraz pochodne od nazw miejscowych (*Rabinowicz, Kuzniecowa, Kowalski; Gdański, Warszawski, Wileńczyk, Grodner, Sejner* itp.), wreszcie composita (*Rubinsztejn, Perelberg, Modrykamień, Szczęsna Góra* itp.). We wszystkich typach nazw osobowych odnajdujemy wpływy językowe i kulturowe nie tylko słowiańskie, lecz i inne europejskie, zwłaszcza niemieckie.

W materiale nazewniczym zwracają uwagę stosunkowo nieliczne w zestawieniu z innymi typami nazwiska-abrewiatury. Są to nazwy osobowe charakterystyczne tylko dla Żydów. Tworzono te nazwiska od pierwszych liter lub sylab innych nazw lub wyrazów, a nawet całych zwrotów frazeologicznych. Najprostsze nazwiska w tej oryginalnej grupie nazw osobowych najczęściej zaczynają się na głoskę b (jest to początkowa głoska wyrazu *ber* lub *ben* 'syn' i pierwsza głoska lub sylaba jakiegokolwiek imienia biblijnego, np. *Basz* < *Ben-Szimon*. Bardziej złożony typ nazwisk-abrewiatur powstał od nazw obrzędów religijnych lub zawodów z nimi związanych, np. *Kac* < *kohen-sedek*. W materiale białostockim oprócz wyżej wymienionych wystąpiły: *Segał* < *segan-leviyyah* 'pomocnik lewity'⁷ oraz *Atlas* < *ach tow le-izrael sela* 'niech będzie dobrze Izraelowi'⁸. Możliwe, że abrewiaturami są również nazwiska: *Rosz* < *rabbi Szelomo*, *Rac* < *rabbi Cwi*, *Bosz* < *Ben Szimon* lub *Ben Szmuel* i in.

Podsumowując, należy podkreślić, że nazwiska Żydów białostockich powstały na materiale leksykalnym wielu języków. Niewątpliwie największy udział ma język niemiecki (jidysz) oraz języki słowiańskie (polski, rosyjski, ukraiński, białoruski). Dosyć skromnie prezentują się nazwiska o etymologii hebrajskiej. Wiele jest nazwisk o niejasnej etymologii. Zdarzają się też nazwiska o cechach językowych wskazujących na inne pochodzenie, np. angielskie lub francuskie (por.: *Harris, Gordon, Spector, Giljot*).

⁷ Унбегаун, *ibid.*, 267.

⁸ А.С. Приблуда, *Еврейская антропонимика и ее особенности*, „Onomastica” XXIII, 1978, s. 269.

Wiele nazwisk niemieckiego i słowiańskiego pochodzenia trudno uznać za typowo żydowskie, ponieważ takie same nazwy osobowe mogą nosić również Niemcy, Polacy czy Rosjanie, np. *Szmidt, Miller, Kowalski, Kuzniecowa, Kruszewski, Konik, Kozak* itp. Niemniej jednak pewna grupa nazwisk żydowskich zdecydowanie różni się od niemieckich i słowiańskich przede wszystkim etymologią i strukturą. Niewątpliwie do nazwisk charakterystycznych wyłącznie dla Żydów należy zaliczyć wszystkie nazwiska etymologii hebrajskiej (*Kagan, Magid*), nazwiska patronimiczne i metronimiczne utworzone za pomocą słowiańskich sufiksów od imion używanych wyłącznie przez Żydów (*Judelewicz, Izakowicz, Wigdorczyk*), nazwiska utworzone za pomocą hebrajskiego sufiksu *-i/-y* (*Itzhaki, Jakobi, Gerszuny*) i jid. *-s (-es, -is)* (*Surkies, Frejdkies, Chawies*), nazwiska złożone, które Żydzi tworzyli na wzór swoich imion złożonych, wyrażających pozytywne treści, najczęściej o niemieckim rodowodzie, różniące się jednak od niemieckich zaskakującym znaczeniem całości (*Perelsztejn, Rozenberg, Rozenblum, Rozenfeld, Wejzenbaum* 'drzewo pszeniczne' !?), nazwiska hybrydalne, najczęściej odmiejscowe, tworzone od słowiańskiej podstawy za pomocą sufiksu jidysz: (*Kraker, Warszawer, Krynkiel*) i odwrotnie (*Berliński, Jeruzalimski*), nazwiska-abrewiatury (*Kac, Atlas, Bosz*).

Nazwiska Żydów białostockich świadczą, z jednej strony, o kontynuacji w kształtowaniu systemu nazewnictwa pewnych tradycji kulturowych wypracowanych przez ten naród w dalekiej przeszłości. Niewątpliwie nawiązują do tej tradycji nazwiska odapelatywne (proste i złożone) o charakterze życzeniowym, niosące pozytywne treści. Przypominają one swoją budową i semantyką imiona żydowskie zarówno biblijne, jak i niebiblijne hebrajskie i powstałe w jidysz (np. *Perel, Kalman, Berel*).

Z drugiej strony, Żydzi od sąsiednich narodów przejmują pewne modele strukturalne nazwisk oraz poszczególne elementy derywacyjne i wykorzystują je w kształtowaniu swego nazewnictwa osobowego. Tu należałoby wymienić przede wszystkim nazwiska patronimiczne z suf. słowiańskimi: *-owicz//ewicz, -czyk, -ow, -in, -uk, -ski* oraz niem. *-son*: *Mowszowicz, Jankielewicz, Jachnuk, Wigdorczyk, Lewin, Isajew, Chaimowski, Aronson, Mendelson* itp., także nazwiska odmiejscowe z suf. *-ski, -czyk, -er*: *Warszawski, Wileńczyk, Krakower*.

Przedstawione tu, aczkolwiek fragmentarycznie, nazewnictwo osobowe Żydów białostockich daje pewne wyobrażenie o podstawach kulturowych

antroponimii żydowskiej. Odzwierciedlając wędrówkę Żydów po wielu krajach Europy i świata, jest ono jednocześnie świadectwem tragicznego losu tego narodu. Swój współczesny system nominacyjny Żydzi kształtują na podstawie doświadczeń otaczających ich narodów europejskich. Przejmują od nich modele strukturalne nazw osobowych, elementy derywacyjne i leksykalne, sami jednak nie oddziałują w takim samym stopniu na kształtowanie się nazewnictwa swoich sąsiadów. Narody chrześcijańskie, wśród których żyli, wchłaniają niewiele z bogactwa kulturowego i językowego Żydów, z wyjątkiem tego, co zaakceptowało i przyjęło z judaizmu chrześcijaństwo.